

ПРАКТИКА И ОПИТ
PRACTICE AND EXPERIENCE

**PRIMUM NON NOCERE: ПРИНОСЪТ НА Д-Р ДИМИТЪР ПАНТЕЛЕЕВ
ЗА РАЗВИТИЕТО НА БИБЛИОТЕРАПИЯТА В БЪЛГАРИЯ**

Събина Ефтимова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Изключителен принос за въвеждането и използването на библиотерапията в България има д-р Димитър Лозанов Пантелеев. Резултат от дългогодишния му опит като психиатър са въведените в практиката редица нови форми на работа, разширяващи хоризонтите пред българската наука. Той се занимава с проучването на психопатологията в литературната дейност на психично болните и създава метода на литературната психограма като психологичен диагностичен тест и вид занимателна терапия.

Докладът има за цел да представи приноса на д-р Димитър Пантелеев за приложението на библиотерапевтични методи в програми за терапия и социализация на депресивни пациенти.

Ключови думи: Димитър Пантелеев; библиотерапия; България.

Миналото трябва да се изучава и познава, но никога да не се подправя и забравя, защото то е отмерено от вечния и точен камертон на времето и живее с последствията си в настоящето.“

Димитър Пантелеев, „Психиатрия без ключ“

Библиотерапията е форма на терапия, която включва четенето като съпътстваща и подкрепяща дейност. Терапевтичното четене може да се използва като източник на успокоение при лица с психични разстройства или за укрепване на психологическото благосъстояние.

В разгара на Първата световна война лекарите, медицинските сестри и свещениците използват книги за облекчаване на посттравматично стресово разстройство при войници, които се завръщат от битка. От средата на миналия век се отбелязват засилено развитие и разпространение на научни изследвания по библиотерапия в най-различни области. През 1961 г. в Webster's Dictionary се появява и една от първите дефиниции на термина „библиотерапия“: „Използването на подбрани материали за четене като помощни лечебни средства в медицината и психиатрията, а също и

напътствия за намиране на решения на личностните проблеми чрез направлявано четене“ (Webster's, 1961 : 12).

Библиотерапията като спомагателен активен лечебен метод и като средство за социализация на психично болните укрепва психичното състояние. Терапията с книги, прилагана в психиатричната практика, има облика на „естествен експеримент“, заемащ междинното място между обективното наблюдение и психологическото лабораторно изследване.

Според проф. д-р Петър Иванов, автор на „Приложна психотерапия“, библиотерапията (библиопсихотерапията) е разновидност на психотерапевтичната практика, при която средството за лечение на психичното страдание е *книгата* (Ivanov, 2009 : 488). Мнението, което той споделя по отношение на използването ѝ в България, е, че тя е малко позната и прилагана.

В областта на библиотерапията има оригинални разработки на български автори. А. Пантелеев (1968) проучва психопатологията в литературната дейност на психично болните и създава метода на литературната психograma като психологичен диагностичен тест и вид занимателна терапия.¹ Един от вариантите ѝ – преразказ на литературно произведение с писмен „литературно-психологичен разбор“, може да се отнесе към библиотерапията. Изследването продължава средно около един час и се използва главно за преценка на възможностите на болния за реадaptация, за стимулиране на съхранените страни на преморбидната личност и за подобряване на социалната свързаност на болния.

Н. Шипковенски и Д. Мумджиева (1969; 1970) прилагат поезиотерапията като ресоциализиращ метод при болни с ендогенни психози. Д. Мумджиева (1974) включва психологично-корекционна работа с поезия в системата на културотерапията в психиатричната клиника при широк кръг заболявания в индивидуална и групова форма (Shipkovenski, 1969; Mumdzhieva 1970; 1974). Лечебното повлияване се основава на механизмите на отреагиране, афективно разтоварване, сугестия и убеждение, подобряване на контактите и превъзпитаване на болния (Kokoshkarova, 1988 : 164).

През третата четвърт на ХХ век в България в институционална среда започва приложението на библиотерапията в съчетание с други терапевтични методи. Дотогава има само няколко преводни публикации, представящи идеите и възможностите на библиотерапията и проследяващи нейното развитие в световен мащаб. Според Хр. Христов: „В ръцете на психиатрите, психолозите, социалните работници и на всички професионалисти, свързани със здравето на човека, психотерапията се явява мощно средство за отключване на телесно и духовно благополучие. Съвременната наука е пренаселена с практически и теоретични предло-

жения за подходи, техники, подстъпи на психотерапевтичните усилия. Тази област е просто един океан от идеи и напътствия...” (Hristozov, 2002 : 7).

Библиотерапията – част от българската действителност

В България през миналия век започва активно да се работи за рехабилитацията, ресоциализацията и реинтеграцията на хората с ментални увреждания. Създава се Научноизследователският институт по неврология и психиатрия (НИНПН) със Сектор по рехабилитация и трудова експертиза.² На базата на Четвърти километър се организира съвременен лечебно-рехабилитационен център с отворено психиатрично отделение, трудотерапия, клуб на преболедувалите, като в екипа от специалисти е и д-р Димитър Пантелеев.

Чрез развитието на психиатричната теория и практика се постига хуманен подход към психично болните и промените, настъпващи в съвременната ориентация на всички психиатрични служби, се изразяват в тяхната реорганизация. „Значението на околната среда, отношението на държавата, обществото и семейството, различните други социални и културни моменти са тези фактори, които влияят по различен начин на здравата психика и на боледушата личност“ (Panteleev, 2002 : 86). Появява се необходимостта от социализация и ресоциализация на психиатрията, за да се отговори на потребностите на развиващото се общество.

„Рехабилитацията на болни с психоневрологични увреждания у нас е съвременно организирана още през седемдесетте години на ХХ-то столетие от екипите на Димитър Пантелеев във Втора психиатрична клиника на НИНПН при МА – София, и от Георги Кисьов, дългогодишен главен лекар на Психиатричната болница – Раднево. През 80-те години е създаден Дневният център за синкретична терапия към Университетската психиатрична клиника на Александровска болница в София, където на основите на Парижките тезици от 1973 г. е организирана модерна организационна структура за специализирана медицинска, психо-терапевтична и психосоциална услуга за болни с психопатологични разстройства – комплексна терапия, рехабилитация, ресоциализация и третична психопрофилактика. Тези организационни модели са актуални и сега и се препокриват с европейските стандарти за „*добрата лекарска практика*“ (Aleksiev, 2010 : 27).

Изключителен принос за въвеждането и използването на библиотерапията в България в клинична среда при терапия, психотерапия, рехабилитация и ресоциализация при пациенти с депресии и при пациенти с шизофрения в последната четвърт на ХХ век има екипът на д-р **Димитър Лозанов Пантелеев**.

Той е доктор на медицинските науки, работил върху проблемите на психиатрията и психотерапията. Резултат от дългогодишния му опит като психиатър са въведените в практиката редица нови форми на работа, разширяващи хоризонтите пред българската наука. Д. Пантелеев дълги години работи в НИНПН, в сектор по рехабилитация, лечебно-възстановителен комплекс, дневен стационар, отворено психиатрично отделение, трудотерапевтичен дневен център. Той е част от екипа, организиран лечебно-рехабилитационен център с отворено психиатрично отделение – тип седмичен център, дневен център и трудотерапевтичен дневен център, лечебно-възпитателен клуб за преболедували и подвижен център за планинско лечение към НИНПН – Четвърти километър.

Д. Пантелеев е активно публикуващ автор (има над 250 публикации в България и чужбина), отразяващи практическия му опит, и е един от малкото български автори, разработвали тази проблематика.³ За него като специалист е важно да се премахнат бариерите, затворените и изолирани пространства, в които се ограничават болните, и да се достигне до осмисляне на принципа на „отворените врати“. Занимава се с проучването на психопатологията в литературната дейност на психично болните и създава метода на литературната психограма като психологичен диагностичен тест и вид занимателна терапия.

Мултиаспектна реконструираща групова психотерапия (МРГП)

В публикацията си „Рехабилитация и психотерапия“, в изданието „Психотерапия. Методи и направления“ под редакцията на проф. д-р Христо Христов от 2002 г., Д. Пантелеев споделя личния си опит и накратко представя „Мултиаспектната реконструираща групова психотерапия“. Тя се прилага през 1980 г. в изградения на базата на Четвърти километър цял комплекс от различни форми на „частична хоспитализация“ и получава публичност чрез публикуваната от автора през 1994 г. монография „Психиатрия без ключ“.

Мултиаспектната реконструираща групова психотерапия е „система от техники и инструменти, сравнително кратка по своята продължителност на прилагане. Тя се състои от преустройващи личността на пациента групово-, психо-, социо- и друг вид терапевтични въздействия“ (Pantelev, 2002 : 308). Терапията застъпва различни сфери от живота, като нейните методи и техники са:

- занимателна терапия;
- арттерапия;
- комуникативна гимнастика;
- ерготерапия;
- музикотерапия;

- лечебен театър;
- игри;
- библиотерапия;
- физикални и други въздействия.

Мултиаспектната реконструираща групова психотерапия е ефективен и успешен модел при работа с пациенти с депресии. Нейното положително въздействие се доказва и от анкетно проучване, проведено сред депресивни пациенти⁴ в службите за „частична хоспитализация“. Един от въпросите в анкетата е следният: „*Харесва ли ви лечебно-възстановителната програма?*“. Положителната оценка в проценти е 96,30%. Важното в случая е отношението към прилаганите техники и методи, сред които е и **библиотерапията**. Четенето на книги под формата на психотерапевтичен и групов метод предизвиква емоционално раздвижване и дълбоки преживявания както в личния живот, така и в заобикалящия свят.

Д. Пантелеев активно работи за създаване на условия, при които пациентите да нямат загуба на контакт с външния свят. За него е важно болният да има възможност да участва в решаването на собствените си проблеми, да не се губят изградените трудови навици и да не се допуска загуба на културни, естетични и други интереси, защото това ще доведе до настъпването на промени в социалното опериране на личността и ще се нарушат социалната ѝ функция и компетенция. Нужни са целенасочени и ефективни рехабилитация и ресоциализация, защото „в своите разнообразни методи рехабилитацията се опира преди всичко на личността на болния и се опитва да възстанови нарушеното от болестта биологично, психично и социално функциониране на човека“ (Panteleev, 1988 : 177).

В монографията „Психиатрия без ключ“ е представена „Програма за терапия, групова терапия и социализация на депресивни пациенти“ в условията на отворено смесено отделение – тип седмичен център или дневен център, чиято цел е да промени съзнанието на пациента и отношението „**към себе си, своята болест и своите близки**“, да промени отношението му към ситуацията, в която се намира, да се открият нови възможности пред него и т.н.

Програмата е изградена от „Клинично-медикаментозната част“ и от „Мултиаспектната реконструираща групова психотерапия“ (МРГП).

При прилагането на МРГП се структурират следните основни моменти и принципи:

„Въздействие върху формата на поведението и индивидуалното съзнание;

Изграждане на целия живот на групата върху изискванията за самоуправление, самообслужване и т.н.;

Третиране на интерперсоналните отношения, почиващи върху широк социален фон, съдържащ се в комплексната програма, разделена на етапи и съответни срещи и заседания на групата при определена тематика“ (Panteleev, 1994a : 194).

Пантелеев изтъква, че за да се постигне положителен ефект, „от голямо значение са два основни нейни компонента: психотерапевтичната и разяснителна беседа и елементите на прилаганата методика“ (Panteleev, 2002 : 308), като всяка групова беседа има конкретна цел: „тя оживява и заздравява определени социални функции на боледуващата личност“. Беседите, представени от автора, са: „*Болестта е лечима и вие ще оздравеете. Общото в заболяването на участниците в групата*“ – задачата на тази беседа е да създаде психологична нагласа и трайна лечебна перспектива; „*Терапевтично общество. Милъотерапия, интерперсонални връзки*“ – задачата на тази беседа е да се осъзнае ролята на групата като лечебен инструмент и на болничната среда като лечебен фактор; „*Лечебна и комуникативна гимнастика*“ – задачата на тази беседа е да се предизвикат двигателно натоварване и постигане на телесна и психична релаксация; „*Библиотерапия. Лечебен театър. Литературна психограма*“ – задачата на тази беседа е да оживи и обогати културните интереси и естетичните потребности на членовете на групата и да се въздейства възпитателно чрез определени литературни герои и образи; „*Трудотерапия и психотерапия*“ – задачата на тази беседа е да тренира трудовите навици, да се изградят навици за спазване на работно време, изпълнение на трудови задачи и спазване на дневен режим; „*Хипохондрична нагласа и преодоляването ѝ. По-широко разясняване на депресиите*“ – задачата на тази беседа е затвърдяване на трайната оздравителна перспектива и укрепване на надеждата за неповторимост; „*Музикотерапия*“ – тук задачата е да се постигнат положително емоционално раздвижване и стимулиране на волята за преодоляване на трудностите; последната предложена беседа е „*Какво трябва да зная и правя, за да не се разболявам*“ – тук се затвърждава убеждението, че всичко се постига с познание, усилие и постоянство.

По-детайлно ще се спрем на беседа № 4 „*Библиотерапия. Лечебен театър. Литературна психограма*“, чиято задача е да се предизвика по-голям интерес у болните чрез литературното творчество като един **сакрален и духовен процес**, който носи в себе си цялостното възприемане на живота. Защото според Д. Пантелеев „изкуството е особена форма на обществено съзнание и на човешката духовна еманация“. Той дефинира три особености на литературното творчество/дейност на писателя/поета:

1. „В него наред с аналитичната дейност се извършва и синтез, за да се изгради пълен, всеобхватен и типичен художествен образ;

2. Постоянното и системно наблюдение на живота, на действителността в нейните детайли, в нейните конкретни форми, в резултат на което се натрупва богат сетивен материал. Защото у писателя или поета доминира художествено образният начин на мислене и изграденият от него художествен образ е типичен, индивидуален и неповторим;
3. Начина на художествено-образно мислене“ (Pantelev, 1994a : 204).

За автора е нужно да се осмисли значението на словото „като универсален сигнал, който може да предизвика както абстрактно мислене, така и сетивен образ“, според него и в това се състои силата на литературата. „Всяка художествена творба е „нещо“, получено в резултат на духовното и материално усвояване на обективната реалност и вътрешния свят на човека. Важното в изкуството не е неговата веществена мантия, а „вложеното духовно“ в нея. Чрез изкуството човек опознава себе си, учи се и научава другите...“ (Pantelev, 1994 b : 69).

Творецът слива слово и образ в едно и изгражда картина на основата на абстрактното мислене и сетивния образ. Така художественото произведение става могъща сила, която от хилядолетия се използва, за да лекува душата. Четенето се е превърнало в спомагателна техника за „лечебни, психотерапевтични, социализиращи, познавателни и др. цели“ (Pantelev, 1994a : 204).

Д. Пантелеев изброява няколко аспекта на въздействие на литературата: естетическо въздействие с изключителен емоционален заряд; приобщаване към определена група, което стимулира междуличностните отношения; укрепване на вярата в собствените възможности; трениране на важни психични функции, като памет, внимание, воля и др.; разширяване на кръгозора и трайно педагогическо въздействие; приучаване на индивида към ред и дисциплина; поемане на права и задължения; коригиране на собственото поведение във връзка с извършване на разбор и обрисуване на герои. Приведени са три примера от българската литература: стихотворенията на Емануил Попдимитров „Лаура“, „Ема“ и „Ирен“; хумористичните творби на Елин Пелин и „Кървава песен“ на П. П. Славейков.

Дадена е и структурата на самата беседа, която започва с кратко въведение, описващо целта ѝ и „...ще събуди у Вас чувства, спомени и преживявания, ...могат да бъдат приятни и неприятни, радостни и тъжни, окрилящи и обезсърчаващи, но вие опитайте да се съсредоточите върху хубавото, красивото, изящното!“ (Pantelev, 1994a : 205). Доверието е водещо при работата с хора и затова е важно в началото на процеса да се регламентират изискванията и очакванията, за да се получи благоприятно сътрудничество. Според проведените от него и екипа му изследвания

лечебната ефикасност от прилагането на тази комплексна психотерапевтична, медикаментозна и ресоциализираща програма е следната:

- при приложението ѝ при 420 депресивни пациенти: 37,41% са оценени като клинично здрави, при 55% е отчетено значително подобрене, 7,59% са с подобрене;
- при използването на МРТГ при 116 болни от шизофрения: 20,48% са се върнали към предишните си работни места/учебни заведения, 12,05% след лечението си са трудоустроени в специализирани предприятия. Много висок е процентът – 46,99%, на върналите се в домовете си след приключване на лечението, само 7,23% са насочени към домове за социални грижи, а 13,25% са насочени към психиатрична база за продължително лечение и рехабилитация (Pantelev, 2002 : 308–309).

Метод на литературната психограма

Като елемент от МГПТ Д. Пантелеев разработва *метода на литературната психограма*, който впоследствие е възприет и припознат като „оригинална българска разновидност на библиотерапията“. В своя публикация от 1988 г. авторът накратко описва няколко методики и техники, които се прилагат в социотерапевтичната практика в България. На първо място е представена библиотерапията, която той определя като „широко използвана техника за диагностични, лечебни и психотерапевтични цели в психиатрията“ (Pantelev, 1988 : 180). Според него в българската практика намират място библиотерапевтичните занимания и тяхната полза ще се доказва и в бъдеще.

При работа с метода на литературната психограма се открояват три модификации за прилагане:

1. При първия вариант идеята е да бъде чуто кратко литературно произведение, след което да се направят преразказ и литературно-естетически анализ. Това трябва да стане в писмена форма (за да премине произведението още веднъж през съзнанието), след което написаното се обсъжда и се преценяват възможностите за реадaptация, за подобряване на социалната свързаност на пациентите и уменията им за интеракции.

2. При втория вариант се цели стимулирането на творческия потенциал. Изисква се да се напише свободно съчинение по избрана тема, която да засяга пряко личния живот, проблеми, интереси. Примерни теми, дадени от д-р Д. Пантелеев, са: „Най-приятният ми ден“, „Какво обичам най-много“, „Мога ли да се боря с трудностите?“. След написването на текста съчиненията се прочитат и се прави дискусия.

3. При най-трудния вариант се изисква в писмен вид да се отговори на предварително зададени въпроси, засягащи болезнени изживявания на

личността. Полученото дава възможност да се интерпретира текстът, който има несъмнена диагностична и психотерапевтична стойност.

Така структурирани, различните варианти за работа позволяват по-широкото им прилагане при различни възрастови групи, при лица с различен здравен, социален и икономически статус. Този метод може да се прилага както индивидуално, така и групово. Според психиатъра и психотерапевт Алекси Алексиев, когато „индивидуалната психотерапия се съчетае с други психотерапевтични методи и програми, прилагани напр. при условията на дневния стационар (групово-дискусионна психотерапия, групова релаксация и музикотерапия, занимателна терапия, трудотерапия, **библиотерапия**, културтерапия, данстерапия и др.) – цялото това комплексно и комплементирано (фармако-психотерапия) може да доведе до съществено подобрене в симптоматиката, личностните нагласи и социалното функциониране на болния извън терапевтичната институция“ (Aleksiev, 2002 : 162).

В България груповата психотерапия започва да се прилага през 60-те години на XX век и още тогава започва да се използва и този метод. Той се прилага като част от груповата психотерапия, която подпомага изграждането на по-здрави междуличностни отношения при болните и по-голямо доверие между лечителя и болния. „Литературната психограма стимулира социалната обвързаност у болните. Заедно с това може да бъде използвана и като лична изповед на болния, който по този начин писмено би могъл да отрази своите здрави и болестни изживявания“ (Panteleev, 1973 : 127). Параметрите, при които е прилагана тази техника при пациенти с депресивен синдром, са обвързани с големината на терапевтичната група (8–12 до 12–16 души). Групата е нозологично хомогенна, като участниците са от двата пола, на различна възраст. Заниманията са за период от 35 дни и се провеждат три пъти в седмицата в рамките на 1 астрономически час. Процесът е разделен на 12 етапа с различна продължителност. При „Програмата за лечение, психотерапия и ресоциализация“ на пациенти с шизофрения библиотерапията е част от график и се провежда веднъж в седмицата.

В своя публикация от 1973 г. Д. Пантелеев споделя резултатите от приложението на метода като част от груповата терапия в единен лечебно-възстановителен комплекс при 20 пациенти с ендогенна депресия. В терапевтично-рехабилитационната програма са включени няколко компонента: психофорин, рационална психотерапия, лечебна гимнастика и трудова терапия.

Лечебните резултати от този лечебен и възстановителен комплекс от мероприятия са съпоставени с резултатите, получени при 15 болни, „лекувани заради същия симптомокомплекс и същото заболяване, при

което обаче не е прилаган методът на литературната психограма в рамките на горепосочения комплекс“ (Pantelev, 1973 : 126).

Според анализа на резултатите литературната психограма като вариант на груповата психотерапия помага за възстановяването на социалния контакт, като при първата група, при която е използван методът, възстановяването на социалните връзки е регистрирано при 85% от пациентите, а процентът при втората група е по-нисък и това се случва в малко по-късен етап. Получените резултати дават основание за следното заключение от страна на автора: „Прилагането на метода на литературната психограма в лечебно-възстановителния комплекс при депресивно болни има своето значение за по-бързото възстановяване на социалната свързаност при лекуваните болни“ (Pantelev, 1973 : 128).

Разработената от Пантелеев методика, прилагана в България, е едно добро начало, но за съжаление, не среща практическо приложение в повечето специализирани заведения. И днес, след толкова години, отново можем да се замислим за силата на писменото слово, интерпретирана през различните епохи от лекари, писатели, педагози и др. Умелото използване на библиотерапията, не само в лечебните заведения, би помогнало за рехабилитацията, социализацията, ресоциализацията, интеграцията, възпитанието и при още много процеси в съвременното общество.

„В по-далечното минало, занимаващите се с психотерапия бяха единици-самотници, истински пионери, които с ентузиазъм и дръзновение създаваха научните основи на едно движение в медицинската практика, отличаващо се от всички останали и поради това пробиващо си пътя с трудности, а много често и с неразбиране“ (Hristozov, 2002 : 10). Такъв е и Димитър Пантелеев, учен, лечител, търсач на пътя към човешката душа и нейното балансиране. Той е сред учените, които са вярвали, че освен чрез медикаментозното лечение, при редица пациенти може да се постигнат положителни резултати и чрез разнообразните форми за индивидуална и групов психотерапия, за рехабилитация и социотерапия, което е причина и за разработването и приложението на цялостна система за психосоциално въздействие – Мултиаспектна реконструираща групов психотерапия.

Д. Пантелеев е сред пионерите на библиотерапията у нас и поставя основите на едно комбинирано лечение, което има за цел да ресоциализира болния и да го направи отново част от обществото. Защото психотерапията е и форма за поддържане на надежда за оздравяване – стара колкото човечеството.

През последните десетилетия световната практика в областта на библиотерапията се развива, променят се представите за нейните възможности и приложения. „Безкрайното многообразие на психотерапевтичните методи и подходи е закономерно явление в дългогодишната, непрекъснато променяща се околна природна,

екологична, социална, историческа, икономическа, културна и пр. обстановка“ (Milenkov, 2002 : 312).

У нас възможностите за приложение на библиотерапията, както и на вариацията ѝ, създадена от Димитър Пантелеев, в клинична среда все още не са достатъчно популярни и разпространени. Много по-активно се прилагат разновидностите на арттерапията и музикотерапията, но е важно да се работи все по-устойчиво в посока на използването на терапията чрез изкуство и в българската медицинска реалност. Оттук възниква и актуалността на предложената разработка.

В България все още публикациите и изследванията в областта на библиотерапията са епизодични и най-често са провокирани от провеждането на научни събития – конференции, форуми и проектни дейности. И за съжаление, са предимно обзорни, фактологични, а не аналитични, като липсата на собствени изследвания частично се компенсира с превеждането на водещи чужди съчинения.

Важно е да се отбележи и че в България **не се формира** национална гледна точка или поне единно становище върху мястото и ролята на библиотерапията.

Безспорно, за подобно поведение допринася и фактът, че има противоречиви позиции в полето на коя наука се намира библиотерапията. Изключително полезно би било в следващите десетилетия да се изяснят практическата полза и резултатността от прилагането на библиотерапията, което да провокира интереса на по-голям брой специалисти.

И нека не забравяме, че „Съвременният век предявява по-големи изисквания както към здравата, така също и към боледуващата личност. Тяхното изпълнение следва да поражда задоволство, чувство на полезност, творчески жар без постоянна психична и телесна напрегнатост и уморяемост. Това е пътят на психичното, соматичното и социално здраве, на социална реализация и интеграция на личността“ (Panteleev, 1994a : 45).

Благодарности

Тази публикация е реализирана по проект „Изследване на нагласите към терапевтичния потенциал на четенето в нетипични ситуации за индивида“ с Договор № КП-06-Н45/2 от 30.11.2020 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката, с ръководител гл. ас. д-р Събина Кирилова Ефтимова-Илиева.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ В изданието „Психотерапия. Методи и направления“ под редакцията на Хр. Христов от 2002 г. е допусната следната грешка: методът е посочен като „литературна психодрама“, а той е „литературна психограма“.
- ² Научният институт по неврология, психиатрия и неврохирургия, съкратено НИНПН, познат поради местоположението си като „Четвърти километър“, е бивш научен и лечебен институт в София, чийто наследник е днешната УСБАЛНП „Свети Наум“.

- ³ „Трудово-професионален динамичен стереотип в литературната продукция на душевно болни и неговата устойчивост при болестния процес“ (1968); „Рехабилитация на психично болни“ (1971); „Терапевтично общество – същност, резултат, развитие“ (1972); „Състояние на дневните стационари у нас“ (1973); „Литературна психограма при депресивно болни“ (1973); „Дневен и нощен стационар“ (1974); „Трудотерапия, психотерапия и терапевтично общество“ (1979); „Трудово-професионален дневен стационар“ (1980); „Дневен стационар към остро психиатрично отделение“ (1981); „Мултиаспектна реконструираща групова терапия“ (1982); „Групова психотерапия и групова терапия“ (1983); „Групова психотерапия при депресивно болни в условията на група за планинско лечение“ (1983); „Психични разстройства и професия“ (1984); „Терапевтично общество при дневен и седмичен стационар“ (1984); „Историография на българската рехабилитационна практика“ (1987); „Без „отворени врати“ няма рехабилитация“ (1988); „Социотерапия. Трудова терапия. Занимателна терапия. Терапевтично общество. Клуб на пациентите“ (1988); „Литературното творчество и шизофрения“ (1994); „Психиатрия без ключ“ (1994) и др.
- ⁴ Проучването е реализирано в период от 2 години, като в него са взели участие 325 болни, от които 60% жени и 40% мъже.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиев, А.** (2002). Синкретичната психотерапия. – В: *Психотерапия. Методи и направления* (ред. Хр. Христов). София: Медицина и физкултура, с. 145–200.
- Алексиев, А., С. Алексиев, Ц. Алексиев.** (2010). Интегративна рехабилитация и ресоциализация при хората с ментални увреждания. – В: *Неврология и психиатрия*, 41, № 2, 22–38.
- Иванов, П.** (2009). *Приложна психотерапия* (пълно ръководство в два тома за справяне с психични проблеми и за лекуване на зависимости и психични страдания). Русе: Ахат. 520 с.
- Кокошкарлова, А.** (1988). Изкуствотерапия. – В: *Практическа психотерапия* (ред. Хр. Христов). София: Медицина и физкултура, с. 155–169.
- Миленков, К.** (2002). Психотерапията в медицинската практика. – В: *Психотерапия. Методи и направления* (ред. Хр. Христов). София: Медицина и физкултура, с. 312–319.
- Пантелеев, Д.** (1973). Литературната психограма в груповата психотерапия при депресивно болни. – В: *Симпозиум по социална психиатрия*. София: Медицина и физкултура, с. 126–128.
- Пантелеев, Д.** (1994а). Психиатрия без ключ. София: Сева-трейдинг. 254 с.
- Пантелеев, Д.** (1994б). Литературно творчество и шизофрения. София: Сева-трейдинг. 224 с.
- Пантелеев, Д.** (2002). Рехабилитация и психотерапия. – В: *Психотерапия. Методи и направления* (ред. Хр. Христов). София: Медицина и физкултура, с. 307–311.
- Panteleev, D.** (2002). Rehabilitatsia i psihoterapia. – V: *Psihoterapia. Metodi i napravlenia* (red. Hr. Hristozov). Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 307–311.
- Пантелеев, Д.** (1988). Социотерапия. Трудова терапия. Занимателна терапия. Терапевтично общество. Клуб на пациентите. – В: *Практическа психотерапия* (ред. Хр. Христов). София: Медицина и физкултура, с. 176–184.
- Христов, Хр.** (2002). Предговор. – В: *Психотерапия. Методи и направления* (ред. Хр. Христов). София: Медицина и физкултура, с. 7–11.

Webster's Third New International Dictionary (1961). Springfield, MA: G.&C. Merriam Company. 2816 p.

REFERENCE

- Aleksiev, A. (2002). Sinkretichnata psihoterapia. – V: *Psihoterapia. Metodi i napravlenia* (red. Hr. Hristozov). Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 145–200.
- Aleksiev, A., S. Aleksiev, Ts. Aleksiev. (2010). Integrativna rehabilitatsia i resotsializatsia pri horata s mentalni uvrezhdania. – V: *Nevrologia i psihiatria*, 41, № 2, 22–38.
- Ivanov, P. (2009). *Prilozhna psihoterapia* (palno rakovodstvo v dva toma za spravyane s psihichni problemi i za lekuvane na zavisimosti i psihichni stradania). Ruse: Ahat. 520 s.
- Kokoshkarova, A. (1988). Izkustvoterapia. – V: *Prakticheska psihoterapia* (red. Hr. Hristozov). Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 155–169.
- Milenkov, K. (2002). Psihoterapiyata v meditsinskata praktika. – V: *Psihoterapia. Metodi i napravlenia* (red. Hr. Hristozov). Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 312–319.
- Panteleev, D. (1973). Literaturnata psihograma v grupovata psihoterapia pri depresivno bolni. – V: *Simpozium po sotsialna psihiatria*. Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 126–128.
- Panteleev, D. (1994a). Psihiatria bez klyuch. Sofia: Seva-treyding. 254 s.
- Panteleev, D. (1994b). Literaturno tvorchestvo i shizofrenia. Sofia: Seva-treyding. 224 s.
- Panteleev, D. (1988). Sotsioterapia. Trudova terapia. Zanimatelna terapia. Terapevtichno obshtestvo. Klub na patsientite. – V: *Prakticheska psihoterapia* (red. Hr. Hristozov). Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 176–184.
- Hristozov, Hr. (2002). Predgovor. – V: *Psihoterapia. Metodi i napravlenia* (red. Hr. Hristozov). Sofia: Meditsina i fizkultura, s. 7–11.

PRIMUM NON NOCERE: THE CONTRIBUTION OF DR. DIMITAR PANTELEEV FOR THE DEVELOPMENT OF BIBLIOTHERAPY IN BULGARIA

Abstract: *Dr. Dimitar Lozanov Panteleev made an exceptional contribution to the introduction and acceptance of bibliotherapy in Bulgaria. A number of new forms of work introduced in practice expanding the horizons of Bulgarian science resulted from his many years of experience as a psychiatrist. He was engaged in the study of psychopathology in the literary activity of the mentally ill and created a methodology of literary psychogram as a psychological diagnostic test and a kind of entertaining therapy.*

This report aims to present the contribution of Dr. Dimitar Panteleev to the application of bibliotherapeutic methods in programs for therapy and socialization of depressed patients.

Keywords: *Dimitar Panteleev; Bibliotherapy; Bulgaria.*

Sabina Eftimova, Chief Assist. Prof., PhD
University of Library Studies and Information Technologies
119, Tsarigradsko shose Blvd.
1784 Sofia
E-mail: s.eftimova@unibit.bg